

УДК 725.6

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ І ГАРМОНІЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ПЕНІТЕНЦІАРНИХ КОМПЛЕКСІВ

Третяк Ю.В.

Київський національний університет будівництва і архітектури

У статті висвітлені питання формування, розвитку та гармонізації архітектурного середовища пенітенціарних комплексів. Також досліджено сучасні теоретико-методологічні підходи до проблем гармонізації архітектурного середовища. На основі встановленої загальної типології визначено типи архітектурного середовища пенітенціарних комплексів. Для кожного з виділених рівнів середовища пенітенціарної системи – регіонального, міського та локального – встановлено критерії та головні ознаки, що впливатимуть на прийняття гармонічних архітектурно-середовищних рішень.

Ключові слова: пенітенціарний комплекс, типи архітектурного середовища, критерії та ознаки гармонізації.

Постановка проблеми. «Непрозорість» та милітаризованість виправної системи, відставання у розвитку та її консерватизм у порівнянні з іншими архітектурними системами та об'єктами, привели до кризової ситуації у цій галузі в Україні та у багатьох країнах світу. Сучасні соціальні тенденції відношення до осіб, що скоїли злочин та відбувають покарання, вказують на необхідність оновлення критеріїв формування та удосконалення архітектурного середовища пенітенціарних комплексів. Процеси формування повноцінного архітектурного середовища пенітенціарних комплексів будівель і споруд тісно пов'язані з подальшим прогресивним розвитком виправної системи та знаходять своє відображення у концепціях її гармонізації. Безперечно, удосконалення середовища для утримання людей, які позбавлені волі, буде відрізнятися від традиційних шляхів підвищення якості архітектурних об'єктів громадського, житлового та промислового призначення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні часи архітектурна наука набула деяку кількість досліджень у галузі проблем гармонізації штучного середовища, що базувалися, в основному, на теоретичних пошуках сучасних філософів, математиків, фізиків, астрономів, біологів, економістів, соціологів, митців тощо. У свою чергу, надійною основою для сучасних міжгалузевих досліджень питань гармонії та гармонізації стали роботи давньогрецьких філософів Геракліта, Піфагора, Сократа, Платона, Аристотеля й Прокла; середньовічних філософів та гуманістів І. Кеплера та М. Мерсенна; вчених Нового часу Г.В. Лейбніца та В.Ф. Гегеля; античних та середньовічних архітекторів П.М. Вітрувія та Л.Б. Альберті, які започаткували й розвивали пошук гармонії в архітектурі та містобудуванні.

Середина і кінець ХХ ст. були освітлені підйомом зацікавленості до проблем гармонізації всесвіту, у тому числі у галузі архітектурної науки і практики. Архітектурно-містобудівне проектування проводилося на основі різноманітних теоретичних та методологічних підходів до формування й гармонізації штучного середовища, що виявилось у роботах видатних зодчих, серед яких можна назвати Ф.Л. Райта, Ле Корбюзьє, К. Лінча, А. Россі, Р. Кріє, К. Александра, Р. Вентурі тощо, а також у роботах багатьох архітекторів-практиків по всьому світі.

Дослідження й порівняння художньо-естетичних та структурно-функціональних підходів до створення архітектурно-містобудівних об'єктів, де виявилось прагнення досягнути ідеальної форми й змісту, вказує на подвійний характер природи гармонізації. За ствердженнями сучасних теоретиків архітектури, першою характеристикою гармонізації архітектурного об'єкту виступає його здатність досягнути стану цілісності й узгодженості з навколишнім світом, другою – прагнення до рівноваги між часто несумісними складовими цього об'єкту, між архітектурою та оточенням [1]. З цих позицій гармонія архітектурно-містобудівного середовища виправної системи та її комплексів повинна проявлятися у збалансованості й узгодженні різних рівнів архітектурного середовища – регіонального, міського та локального, – з одного боку, та у цілісності та взаємопов'язаності таких компонентів пенітенціарної системи, як функціональність, технологічність, архітектурно-планувальна та художньо-образна організація – з іншого боку.

Функціонально-планувальна складова архітектурного середовища пенітенціарних комплексів визначається особливостями розміщення та співвідношення різних груп приміщень, технологічність – особливостями режиму утримання й соціально-педагогічної роботи з різними групами засуджених, архітектурно-художня образність – емоційною орієнтованістю об'ємів і просторів, особливостями сприйняття їх людьми різних психологічних типів. Таким чином, функціональність середовища пенітенціарних комплексів можна віднести до поняття «міцності», технологічність – до поняття «корисності», художньо-естетичний образ – до «краси», а динамічну цілісність, що поєднує у собі усі компоненти – до «досконалості», поняття якої доповнило класичну тріаду П.М. Вітрувія й свого часу стало об'єктом дослідження Л.Б. Альберті [2, 3].

Прикладами прагнення до взірця у галузі архітектурного проектування виправних комплексів можуть служити будь-які моделі-прототипи в'язничних та пенітенціарних будівель, де були виявлені спроби поєднання пенітенціарної технології, функціональної доцільності, художнього пошуку відповідної естетики та емоційної орієнтованості архітектурних форм та просторів. Серед таких спроб гармонізації архітектурного середовища виправних будівель можна назвати

тюрму Нью-Гейтс у Лондоні (1770-85 рр.), Паноптикон І. Бенґама (1791 р.), Філадельфійську тюрму у Черрі-Хілл (1825 р.), тюрму Пентовіль у Лондоні (1842 р.), Арнхеймську тюрму в Нідерландах (1884 р. – рек. 1992 р.) та їх послідовників – виправні комплекси «нового покоління» середини – кінця ХХ ст.

Мета статті. Одним з найбільш важливих завдань у галузі формування сучасної пенітенціарної архітектури виступає визначення ряду засобів і прийомів удосконалення архітектурно-містобудівного середовища карно-виконавчої системи та її комплексів будівель і споруд різних типів і видів.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проблематика формування архітектурного середовища пенітенціарних комплексів будівель і споруд відноситься до маловивчених галузей у світі та зовсім не розроблена в Україні.

Викладення основного матеріалу. На основі проведених досліджень можна передбачити, що для кожного з виділених середовищних рівнів пенітенціарної системи – регіонального, міського та локального – повинні бути встановлені свої критерії прийняття гармонічних архітектурно-середовищних рішень. Теоретико-методологічний підхід до систематизації архітектурно-середовища з метою виявлення механізмів її еволюційного розвитку, що в останні роки було розроблено вченими-архітекторами, надає можливість визначити типи середовища, до яких умовно можуть належати пенітенціарні комплекси, а також їх головні ознаки, що складають надійну основу для визначення принципів, методів та засобів гармонізації середовища виправних установ різних видів. Отже, середовище пенітенціарних будівель і комплексів носить риси праксеологічних, семантичних, феноменологічних та морфологічних типів, хоча і в різному відсотковому відношенні для різних рівнів середовища.

Використовуючи сучасні архітектурно-теоретичні підходи, можна стверджувати, що доміантними для характеристики архітектурного середовища пенітенціарних комплексів виступають праксеологічні та морфологічні ознаки, а семантичні й феноменологічні – відіграють другорядну роль [4]. Так, відповідно праксеологічним домінуючим ознакам, пенітенціарне архітектурне середовище поєднує спеціалізований, регламентований, технологічний, та, у меншому ступені, канонічний типи оточення. У цьому випадку критеріями гармонічності середовища виступатимуть показники доречності й відповідності діяльності (за К. Лінчем), які можуть вимірятися кількісними показниками забудови ділянки виправних установ. Алгоритмічність, що вимірюється ступенем синхронізації перетворень штучного середовища і процесів життєдіяльності; доцільність, яка враховує ефективність мети і витрат на формування середовища, економічність та соціальну актуальність прийнятих рішень; нарешті, естетичність, що виражається у цілості, упорядкованості і логічності побудови оточення, – виступають праксеологічними характеристиками виправного середовища [5].

За морфологічними ознаками пенітенціарне середовище можна охарактеризувати як, у першу чергу, безпечне, корисне, зручне, та, у меншій

мірі, інтерактивне, з причин відносної закритості системи. Критеріями гармонічності морфологічних типів середовища виступають: підконтрольність, як можливість забезпечення нагляду за засудженими відповідно ступеню безпеки; добробочинність, як придатність до життя (К. Лінч); комфортність, яка визначається ергономічними та соціально-психологічними показниками; репрезентативність як система показників чуттєвого сприйняття.

Пара інших двох ознак – феноменологічна і семантична – відіграє роль домінуючої при утворенні інших восьми типів-моделей штучного оточення, взаємодоповнюючи характеристики праксеологічних та морфологічних типів, що також враховуються у процесі гармонізації пенітенціарної архітектури. Критеріями гармонічності феноменологічної компоненти виправного середовища виступають: ефективність, яка вимірюється ступенем емоційної забарвленості реакцій людини, їхньою спрямованістю до здійснення мети – звільнення; архетиповість, яку можна описати показниками збереження чи, навпаки, відмовлення від традицій тюремного зодчества; різноманітність оточення, що вимірюється показниками поліморфізму як проявами багатофункціональної діяльності виправної системи; привабливість, показники якої у сучасному виправному середовищі прагнуть до мінімуму. Необхідно відзначити, що той сенс, який вкладається архітекторами-дослідниками у поняття привабливості оточення, не може у повній мірі використовуватися у пенітенціарному середовищі. У даному випадку можна казати не так про прихильність людини до місця, де він знаходиться (виправна установа), як про прагнення відтворити у виправному середовищі риси улюблених місць – домівки, рідного міста й ландшафту, інтер'єрного середовища тощо [6].

Міра досконалості семантичних типів середовища пов'язана із якісними рисами людського досвіду і визначається за багатьма критеріями. До них відносяться: усвідомленість (К. Лінч), що означає відповідність відомим прототипам і є поширеною у пенітенціарній архітектурі; колажність, що характеризується змішаністю (нашаруванням) проявів різних стилів, субкультур, етносів і понять; виразність, показниками якої виступають алегоричність й метафоричність художнього образу оточення; креативність, що характеризується можливістю досягнення нового творчого результату середовищної діяльності [7].

Результати аналізу досліджень, присвячених проблемам гармонізації архітектурного середовища, виявили полікритеріальність й багатозаровість процесу формування розвитку і гармонізації середовища пенітенціарних комплексів, що враховується на різних його рівнях – від регіонального до предметно-просторового (рис. 1). Мега-рівень архітектурного середовища пенітенціарних комплексів, що охоплює територіальну мережу розміщення закладів різних типів і видів, тяжіє до таких типів середовища, як корисний, емотивний, евристичний та канонічний типи, головними критеріями яких виступають корисність, ефектність, креативність та естетичність.

Ознаки мезо-рівня архітектурного середовища пенітенціарних комплексів, де вирішуються

питання їх розміщення в системі міста, визначають його відповідність до безпечного, акцентованого, тематичного та технологічного типів оточення. Основними критеріями вдосконалення цих і подібних типів виступають підконтрольність, архетиповість, виразність та доцільність. Подібне типологічне різноманіття цього рівня середовища пов'язане із тим, що суб'єктами середовищної діяльності у даному випадку виступають не тільки засуджені та персонал закладу, але й мешканці міста, працівники соціальної сфери, родичі та друзі засуджених, що приїждять на побачення тощо.

Локальний рівень архітектурного середовища пенітенціарних комплексів з метою визначення шляхів гармонізації рекомендується розділити на функціонально-планувальну та предметно-просторову складові.

Рівень середовища, що охоплює ділянку комплексу, її функціональні зони та підзони, функціональні блоки (будівлі) та зв'язки між ними, призначено для утримання засуджених та проведення роботи з ними, тому він характеризується якостями, що відображають відношення «засуджені – службовий персонал». Рівень функціонально-планувальної структури та об'ємно-просторової організації будівель виправних установ володіє ознаками майже усіх видів штучного оточення, але у більшій мірі відповідає інтерактивному, атрактивному, колажному та регламентованому типам оточення. Ступінь взірцевості архітектури на цьому рівні можна визначити за допомогою таких критеріїв, як репрезентативність, привабливість, багатшаровість та алгоритмічність.

На рівні інтер'єра та предметно-просторових відносин архітектурне середовище пенітенціарних комплексів визначається як зручний, адресний, зрозумілий та спеціалізований тип оточення, а домінуючими ознаками виступають комфортність, різноманітність, стереотипність та доречність.

Висновки. Спираючись на загальні положення і розробки сучасної архітектурно-містобудівної теорії, типологізації й гармонізації штучного довкілля, у дослідженні

реалізовано системний підхід до формування архітектурного середовища пенітенціарних комплексів з виділенням регіонального, міського і локального рівнів функціонування й розв'язку цього середовища. Визначено, що на регіональному рівні в більшості випадків домінують вимоги корисності оточення, з якими пов'язані канонічний, евристичний й емотивний типи архітектурного середовища. На міському рівні середовище пенітенціарних комплексів, у першу чергу, виступає як безпечний тип, та, у меншій мірі, як акцентований, тематичний і технологічний типи оточення. На рівні функціонально-планувальної структури і об'ємної організації типологія виправних комплексів може орієнтуватися на створення регламентованих, колажних, атрактивних й інтерактивних типів середовища, а на предметно-просторовому рівні виділяються зрозумілі, адресні, зручні і спеціалізовані типи оточення людини, які в сукупності віддзеркалюють її соціально-культурні й типологічні, а загалом соціоінічні потреби і вимоги.

Рівень середовища	Домінуючі ознаки оточення Соціопсихологічне забарвлення				Засоби гармонізації	
	Праксеологічні Логіка	Семантичні Інтуїція	Феноменологічні Етика	Морфологічні Сенсорика		
Типи архітектурного середовища						
РЕГІОНАЛЬНИЙ	Канонічне	Евристичне	Емотивне	Корисне	Функціонально-нормативні Пропорціонування	
	Технологічне	Тематичне	Акцентоване	Безпечне		
	Регламентоване	Колажне	Атрактивне	Інтерактивне		
	Спеціалізоване	Зрозуміле	Адресне	Зручне		
МІСЬКИЙ	Канонічне	Евристичне	Емотивне	Корисне	Функціонально-нормативні Пропорціонування Ритмометричність Світлоколіористичні	
	Технологічне	Тематичне	Акцентоване	Безпечне		
	Регламентоване	Колажне	Атрактивне	Інтерактивне		
	Спеціалізоване	Зрозуміле	Адресне	Зручне		
ЛОКАЛЬНИЙ	функціонально-планувальний	Канонічне	Евристичне	Емотивне	Корисне	Нормативні Пропорціонування Світлоколіористичні Масштабування
		Технологічне	Тематичне	Акцентоване	Безпечне	
		Регламентоване	Колажне	Атрактивне	Інтерактивне	
		Спеціалізоване	Зрозуміле	Адресне	Зручне	
	предметно-просторовий	Канонічне	Евристичне	Емотивне	Корисне	Ергономічні Світлоколіористичні
		Технологічне	Тематичне	Акцентоване	Безпечне	
		Регламентоване	Колажне	Атрактивне	Інтерактивне	
		Спеціалізоване	Зрозуміле	Адресне	Зручне	

Рис. 1. Рівні і типи архітектурного середовища пенітенціарних комплексів, засоби та прийоми їх гармонізації

Список літератури:

1. Шебек Н. М. Шляхи гармонізації архітектурного середовища // Проблеми розвитку міського середовища: Наук.-техн. збірник / – К., НАУ, 2010. – Випуск 3. – С. 180-189.

2. Витрувий П. М. Об архитектуре. Десять книг / Пер. с лат. ред. и введение А. В. Мишулина; Гос. акад. Истории мемориальной культуры. – Л.: СОЦЭ-гиз, Ленингр. отд., 1936. – 344 с.
3. Альберти Л. Б. Десять книг о зодчестве: в 2 т. / Пер. В. Н. Зубова. – Т. 1: Текст [и фрагмент анонимной биографии. В пер. Ф. А. Петровского]. – М.: Изд-во Всес. Акад. Архит., 1935. – 392 с.
4. Шебек Н. Типология архитектурной среды // Технические науки: современные проблемы и перспективы развития, 1 Международная научно-практическая конференция / Приволжский научно-иссл. Центр – Йошкар-Ола: Коллоквиум, 2013. – 252 с.
5. Линч К. Образ города / К. Линч: пер. с англ. В. Л. Глазычева; Сост. А. В. Иконников; под ред. А. В. Иконникова. – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.
6. Tuan Yi-Fu. Topophilia: a study of environmental perception, attitudes and values / Yi-Fu Tuan. – Englewood Cliffs: Prentice – Hall, 1974. – 260 с.
7. Шебек Н. М. Критерии гармоничности архитектурной среды // Zbior raportow naukowych. «Teoria i praktyka-znaczenie badan naukowych. (29.07.2013-31.07.2013) – Lublin: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013. – Str. 8-13.

Третяк Ю.В.

Киевский национальный университет строительства и архитектуры

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ И ГАРМОНИЗАЦИИ АРХИТЕКТУРНОЙ СРЕДЫ ПЕНИТЕНЦИАРНЫХ КОМПЛЕКСОВ

Аннотация

В статье освещены вопросы формирования, развития и гармонизации архитектурной среды пенитенциарных комплексов. Также исследованы современные теоретико-методологические подходы к проблемам гармонизации архитектурной среды. На основе установленной общей типологии определены типы архитектурной среды пенитенциарных комплексов. Для каждого из выделенных уровней среды пенитенциарной системы – регионального, городского и локального – установлены критерии и главные признаки, влияющие на принятие гармоничных архитектурно-средовых решений.

Ключевые слова: пенитенциарный комплекс, типы архитектурной среды, критерии и признаки гармонизации.

Tretiak J.V.

Kyiv National University of Construction and Architecture

THEORETICAL APPROACHES TO THE FORMULATION AND HARMONIZATION OF ARCHITECTURAL ENVIRONMENT PENITENTIARY COMPLEXES

Summary

The article highlights the issues of formation, development and harmonization of the architectural environment of prison complexes. Also studied advanced theoretical and methodological approaches to the harmonization of the architectural environment. On the basis of the established common typology defined types of architectural environment of prison complexes. For each of the selected level among the prison system – regional, urban and local – established criteria and the main features that influence the adoption of harmonious architectural and environmental solutions.

Keywords: penitentiary complex, architectural environment, types of the architectural environment, methods and means of harmonization.